

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
In the Name of Allah, the Compassionate the Merciful

فلسفه اسلامى مقدماتى

مهدى زنديه

سخن ناشر

با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و در عصر جهانی شدن ارتباطات، پرسش‌ها و چالش‌های نوینی در حوزه علوم انسانی، فراروی اندیشمندان مسلمان قرار گرفت که برخاسته از مسئولیت دشوار حکومت در این عصر است؛ دورانی که پایبندی به دین و سنت در مدیریت همه‌جانبه کشورها بسیار چالش‌برانگیز می‌نماید. از این رو، مطالعات و پژوهش‌های به‌روز، جامع، منسجم و کاربردی در حوزه دین، بر اساس معیارهای معتبر جهانی و اندیشه‌های ناب و ژرف، بایسته و ضروری است و جلوگیری از انحرافات فکری و تربیتی پژوهندگان حوزه دین، مهم و مورد عنایت بنیان‌گذاران این شجره طیبه، به‌ویژه معمار بزرگ انقلاب اسلامی، امام خمینی علیه‌السلام و مقام معظم رهبری علیه‌السلام می‌باشد.

جهانی‌شدن و گسترش سلطه فرهنگی غرب در سایه رسانه‌های فرهنگی و ارتباطی، اقتضا دارد که دانش‌پژوهان و علاقه‌مندان به این مباحث، با اندیشه‌های بلند و ارزش‌های متعالی آشنا شوند و این مهم، با ایجاد رشته‌های تخصصی، تولید متون جدید و غنی، گسترش دامنه آموزش و تربیت سازمان‌یافته دانشجویان به سرانجام خواهد رسید. این فرایند، گاه در پرداختن به مباحث بنیادین و تدوین متون تخصصی تعریف می‌شود و گاه در نگارش بحث‌های علمی، اما نه چندان پیچیده و تخصصی به ظهور می‌رسد.

بالندگی مراکز آموزشی و پژوهشی، در گرو نظام منسجم، قانونمند و پویاست. بازنگری در متن‌ها و شیوه‌های آموزشی و پژوهشی و به‌روز کردن آنها نیز این انسجام و پویایی و در نتیجه، نشاط علمی مراکز آموزشی و پژوهشی را در پی دارد.

«جامعة المصطفی علیه‌السلام العالمية» به‌عنوان بخشی از این مجموعه، که رسالت بزرگ تعلیم و تربیت طلاب غیرایرانی را بر عهده دارد، تألیف متون آموزشی و پژوهشی مناسب را سرلوحه تلاش خود قرار داده و تدوین و نشر متون در موضوعات گوناگون علوم دینی، حاصل این فرایند است.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفی علیه‌السلام

فهرست

مقدمه ۱۵

فصل اول: کلیات

گفتار اول: پیشینه تاریخی فلسفه (۱) ۱۹

آشنایی با چگونگی پیدایش اندیشه بشری ۱۹

آشنایی با چگونگی پیدایش اندیشه فلسفی ۲۰

آشنایی با چگونگی پیدایش جریان شک‌گرایی و سفسطه ۲۰

گفتار دوم: پیشینه تاریخی فلسفه (۲) ۲۳

آشنایی با وضعیت علم و فلسفه در قرون وسطا ۲۳

۱. تاریخ تطور اندیشه در اروپا ۲۳

۲. آغاز قرون وسطا ۲۴

آشنایی با شکل‌گیری اندیشه فلسفی در جهان اسلام ۲۵

آشنایی با مهم‌ترین مکاتب فلسفی اسلامی ۲۶

۱. فلسفه مثناء ۲۶

۲. فلسفه اشراق ۲۷

۳. حکمت متعالیه ۲۷

گفتار سوم: فلسفه چیست؟ (۱) ۳۳

آشنایی با تعریف فلسفه ۳۳

- ۳۴ _____ گستره فلسفه
- ۳۵ _____ آشنایی با موضوع فلسفه
- ۴۱ _____ گفتار چهارم: فلسفه چیست؟ (۲)
- ۴۳ _____ روش‌های تحقیق در علوم

فصل دوم: هستی‌شناسی

- ۴۹ _____ گفتار پنجم: وجود و ماهیت (۱)
- ۴۹ _____ تبیین وجود و ماهیت
- ۵۰ _____ ۱. ماهیت
- ۵۰ _____ ۲. وجود
- ۵۵ _____ گفتار ششم: وجود و ماهیت (۲)
- ۵۶ _____ آشنایی با اصالت وجود و اعتباری بودن ماهیت
- ۵۶ _____ ۱. معنای اصالت و اعتباریت
- ۵۷ _____ ۲. استحاله اصالت وجود و ماهیت
- ۵۷ _____ ۳. تاریخچه بحث اصالت وجود
- ۵۷ _____ ۴. تبیین نظریه اصالت وجود
- ۶۱ _____ گفتار هفتم: تشکیکی بودن حقیقت وجود
- ۶۱ _____ تشکیکی بودن حقیقت وجود
- ۶۲ _____ بدیهی بودن وحدت و کثرت ماهوی
- ۶۲ _____ وحدت حقیقت وجود
- ۶۳ _____ مثال‌هایی توضیحی برای تشکیکی بودن حقیقت وجود
- ۶۵ _____ گفتار هشتم: وجود ذهنی و خارجی (۱)
- ۶۵ _____ وجود ذهنی و خارجی
- ۶۶ _____ طرح یک اشکال و پاسخ آن
- ۶۶ _____ ارزش شناخت

- ۶۷ نظر فیلسوفان غربی درباره ارزش شناخت
- ۶۷ ۱. فیلسوفان ایدئالیست
- ۶۸ ۲. نظریه کانت
- ۷۳ گفتار نهم: وجود ذهنی و خارجی (۲)
- ۷۳ علم حصولی و علم حضوری
- ۷۴ ۱. اثبات وجود عینی «درک کننده» از طریق علم حضوری
- ۷۵ ۲. اثبات وجود عینی اشیاء از طریق اصل علیت
- ۷۷ گفتار دهم: موجود مادی و مجرد
- ۷۷ تقسیم وجود به مادی و مجرد
- ۷۸ ویژگی‌های موجودات جسمانی
- ۷۸ مادیون و موجودات مجرد
- ۸۱ گفتار یازدهم: مفهوم‌شناسی «امکان، وجوب، امتناع»
- ۸۳ اقسام واجب الوجود و ممتنع الوجود
- ۸۷ گفتار دوازدهم: اقسام «امکان»
- ۸۷ اقسام امکان
- ۸۷ ۱. امکان خاص
- ۸۸ ۲. امکان عام
- ۸۹ علت نام‌گذاری امکان عام و امکان خاص
- ۹۰ امکان وقوعی
- ۹۰ امکان استعدادی
- ۹۰ فرق امکان استعدادی و امکان وقوعی
- ۹۳ گفتار سیزدهم: جوهر و عرض (۱)
- ۹۴ تعریف جوهر و عرض
- ۹۵ اقسام جوهر
- ۹۵ ۱. جسم

۹۵. ماده اولی یا هیولا _____
۹۶. اثبات ماده اولی _____
۹۷. صورت _____
۹۸. نفس _____
۹۸. عقل _____
۱۰۱. گفتار چهاردهم: جوهر و عرض (۲) _____
۱۰۱. اقسام عرض _____
۱۰۱. کم یا کمیت (چندی) _____
۱۰۲. کیف یا کیفیت (چگونگی) _____
۱۰۳. آین (کجایی) _____
۱۰۳. متی (کجایی) _____
۱۰۴. وضع (نهاد) _____
۱۰۴. ملک یا جدّه (ریخت یا داشت) _____
۱۰۵. فعل (کُنش) _____
۱۰۵. انفعال _____
۱۰۵. اضافه (نسبت) _____
۱۰۹. گفتار پانزدهم: اصل علیت _____
۱۱۰. معنای دور _____
۱۱۰. بطلان دور _____
۱۱۱. معنای تسلسل _____
۱۱۱. بطلان تسلسل _____
۱۱۵. گفتار شانزدهم: هم‌زمانی علت و معلول _____
۱۱۵. تلازم علت و معلول _____
۱۱۶. اشکال متکلمان به قاعده تلازم علت و معلول _____
۱۱۶. پاسخ اشکال متکلمان _____

- گفتار هفدهم: اقسام علت (۱) _____ ۱۱۹
- _____ ۱۱۹ علت مادی، صوری، فاعلی و غایی
- _____ ۱۲۰ علت تامه و علت ناقصه
- _____ ۱۲۰ علت مستقیم و علت غیرمستقیم
- گفتار هجدهم: اقسام علت (۲) _____ ۱۲۳
- _____ ۱۲۳ علت انحصاری و علت غیرانحصاری (جانشین پذیر)
- _____ ۱۲۴ علت داخلی و علت خارجی
- _____ ۱۲۴ علت بسیط و علت مرکب
- _____ ۱۲۴ علت حقیقی و علت اعدادی
- گفتار نوزدهم: سنخیت علت و معلول _____ ۱۲۷
- _____ ۱۲۷ تبیین قاعده سنخیت
- _____ ۱۲۷ قاعده سنخیت در علل مادی و اعدادی
- _____ ۱۲۸ قاعده سنخیت در علل هستی بخش
- _____ ۱۲۸ نتیجه قاعده سنخیت بین علت و معلول
- گفتار بیستم: قاعده «الواحد» _____ ۱۳۱
- _____ ۱۳۱ مفاد قاعده «الواحد»
- _____ ۱۳۲ استدلال فلاسفه بر قاعده «الواحد»
- _____ ۱۳۳ نتایج استدلال فوق
- _____ ۱۳۳ طرح یک اشکال و پاسخ به آن
- گفتار بیست و یکم: غایت در افعال گزاف، بیهوده و... _____ ۱۳۵
- _____ ۱۳۵ عادت، گزاف، صُدْفَه، قصد ضروری
- _____ ۱۳۶ پاسخ به یک توهم
- _____ ۱۳۷ غایت افعال باطل
- _____ ۱۳۷ صُدْفَه یا اتفاق
- _____ ۱۳۸ بطلان نظریه «اتفاق»

- گفتار بیست و دوم: حرکت و تغییر _____ ۱۴۱
- معنای تغییر و اقسام آن _____ ۱۴۱
- تقابل حرکت و سکون _____ ۱۴۲
- قوه و فعل _____ ۱۴۲
- گفتار بیست و سوم: لوازم حرکت _____ ۱۴۵
- گفتار بیست و چهارم: حرکت در مقولات _____ ۱۴۹
- دیدگاه فلاسفه یونان درباره حرکت _____ ۱۴۹
- فلاسفه مشاء و حرکت جوهری _____ ۱۵۰
- برهان حرکت جوهری _____ ۱۵۰
- گفتار بیست و پنجم: مفهوم شناسی «تقدم و تأخر» _____ ۱۵۵
- تقدم و تأخر _____ ۱۵۵
- حادث و قدیم _____ ۱۵۶
- گفتار بیست و ششم: دیدگاه فلاسفه و متکلمین درباره حادث و قدیم _____ ۱۵۹
- دیدگاه متکلمین در مورد حادث یا قدیم بودن عالم _____ ۱۵۹
- دیدگاه فلاسفه در مورد حادث یا قدیم بودن عالم _____ ۱۶۰
- گفتار بیست و هفتم: معقولات اولی و ثانیه _____ ۱۶۳
- اقسام مفاهیم کلی _____ ۱۶۳
- معقولات ثانیه منطقی _____ ۱۶۳
- مفاهیم ماهوی یا معقولات اولی _____ ۱۶۴
- مفاهیم فلسفی یا معقولات ثانیه فلسفی _____ ۱۶۴
- گفتار بیست و هشتم: علم حضوری و علم حصولی _____ ۱۶۷
- علم حضوری و علم حصولی _____ ۱۶۷
- معلوم بالعرض و معلوم بالذات _____ ۱۶۸

- گفتار بیست و نهم: تجرد علم و ادراک ۱۷۱
- دیدگاه مادیون در مورد علم ۱۷۱
- دیدگاه فلاسفه الهی در مورد علم ۱۷۲
- دلیل تجرد علم ۱۷۲
- گفتار سی ام: تجرد نفس ۱۷۵
- ادله تجرد نفس ۱۷۵
- دلیل اول ۱۷۵
- دلیل دوم ۱۷۶
- دلیل سوم ۱۷۶

فصل سوم: معرفت شناسی

- گفتار سی و یکم: تعریف و مسائل معرفت شناسی ۱۸۱
- تعریف معرفت شناسی و مسائل آن ۱۸۱
- رویکردهای معرفت شناختی ۱۸۳
- گفتار سی و دوم: اهمیت معرفت شناسی ۱۸۷
- ارتباط معرفت شناسی با علوم ۱۸۷
- ارتباط معرفت شناسی با علوم خاص ۱۸۸
- گفتار سی و سوم: امکان شناخت و معرفت (۱) ۱۹۱
- دیدگاه سوفسطائیان ۱۹۱
- تحلیل و بررسی دیدگاه سوفسطائیان ۱۹۳
- گفتار سی و چهارم: امکان شناخت و معرفت (۲) ۱۹۷
- نقد سفسطه در عرصه هستی شناختی ۱۹۷
- نقد سفسطه در عرصه معرفت شناختی ۱۹۹
- نقد سفسطه در عرصه زبان شناختی ۲۰۰

- گفتار سی و پنجم: ابزارهای کسب معرفت _____ ۲۰۳
- حواس _____ ۲۰۳
- عقل _____ ۲۰۵
۱. عقل نظری و عملی _____ ۲۰۵
۲. بدیهی و نظری _____ ۲۰۵
۳. کارکردهای عقل _____ ۲۰۵
- شهود یا علم حضوری _____ ۲۰۶
- وحی و الهام _____ ۲۰۷
- گفتار سی و هشتم: ارزش شناخت (۱) _____ ۲۱۱
- ملاک شناخت (چیستی حقیقت و صدق) _____ ۲۱۲
- نظریه تطابق _____ ۲۱۲
- نظریه اصالت عمل (پراگماتیسم) _____ ۲۱۳
- نقد نظریه پراگماتیست ها _____ ۲۱۴
- گفتار سی و هفتم: ارزش شناخت (۲) _____ ۲۱۷
- نظریه تلائم و انسجام _____ ۲۱۷
- نظریه تأیید توسط تجربه حسی و عملی و نقد آن _____ ۲۱۹
- نظریه نسبیت حقیقت و صدق _____ ۲۱۹
- گفتار سی و هشتم: ارزش شناخت (۳) _____ ۲۲۳
- معیارشناخت حقیقی و صادق _____ ۲۲۳
- نظریه حس‌گرایان افراطی _____ ۲۲۴
- نظریه انسجام‌گرایان _____ ۲۲۵
- نظریه عقل‌گرایان _____ ۲۲۶

فصل چهارم: خداشناسی

- گفتار سی و نهم: اثبات وجود خدا. ۲۳۵
- برهان امکان و وجوب ۲۳۶
- گفتار چهلم: مادیون و خدا ۲۳۹
- دیدگاه مادیون در مورد مبدأ جهان ۲۳۹
- نقد دیدگاه مادیون ۲۴۰
- طرح یک اشکال ۲۴۰
- پاسخ اشکال ۲۴۱
- منابع ۲۴۳

مقدمه

«اگر باید فیلسوفی کرد باید فیلسوفی کرد و اگر نباید فیلسوفی کرد باز هم باید فیلسوفی کرد» این جمله‌ای است معروف که گاه مدافعان فلسفه بر زبان جاری می‌کنند و مرادشان این است که فیلسوفی کردن، یعنی تعقل و خردورزی و انسان چه موافق با فلسفه باشد و چه مخالف آن، فارغ از خردورزی نیست. زیرا مخالف فلسفه نیز باید برای اثبات ادعای خود اقامه دلیل کند و اقامه دلیل هم نیازمند طی مراحل است که یکی از مراحل آن یادگیری فلسفه است. بنابراین می‌توان گفت که فلسفه و یادگیری آن یکی از ضروریات اندیشه‌ورزی انسان است.

این ضرورت پس از گذر انسان از قرون وسطا و پا گذاشتن به دوره مدرن بیشتر احساس شد. چرا که مدرنیته با ویژگیهای اومانیزم، اعتقاد به اندیشه ترقی، ظهور علم و تکنولوژی، نیهیلیسم، دموکراسی و کاپیتالیسم، انسان‌ها را خصوصاً متدینان را با چالشهای جدی روبه‌رو ساخت. این چالشها با ظهور پوزیتیویسم در قرن نوزده و مارکسیسم در قرن بیستم به اوج خود رسید که طبعاً می‌طلبید مدافعان دین با ابزاری قوی وارد صحنه مبارزه شده از دین و خداشناسی دفاع محکم کنند. تلاشهایی که مرحوم علامه طباطبائی و مرحوم شهید صدر و مرحوم شهید مطهری در این عرصه انجام دادند بسیار قابل توجه و تأثیرگذار بوده است.

پر واضح است که اگر بخواهیم اندیشه‌ورزی را در جامعه جاری و ساری نماییم

باید آنرا آموزش دهیم. اما و هزار اما که فارغ از مشکل بودن مباحث فلسفی، متونی که در این زمینه نگاشته شده نیز پیچیده و بغرنج است و همین امر سبب شده که دستداران فلسفه از این علم گریزان شوند و رشته فلسفه در دانشگاهها به عنوان آخرین امید ورود هر داوطلب به دانشگاه باشد و داوطلبان از باب خالی نبودن از عریضه وارد این عرصه شوند. البته فیلسوفانی همچون علامه طباطبائی و مرحوم شهید مطهری در سطحی توانستند عمق مطالب فلسفی را با زبانی روان به رشته تحریر درآورند و در اختیار دانشجویان و دانش پژوهان قرار دهند، اما همچنان جای خالی متنی که حاوی یک دوره کامل فلسفه برای مبتدیان و ناآشنایان به علوم عقلی باشد حس می شود. این دغدغه ها بود که تصمیم گرفتیم یک دوره کامل مباحث فلسفی را که معمولاً در کتب فلسفه اسلامی آورده می شود به زبانی ساده در قالب درسنامه ای مختصر تدوین کنیم که هم مقدمه ای باشد برای کسانی که می خواهند فلسفه را ادامه دهند و هم آغاز و پایانی باشد برای کسانی که اهل فلسفه نیستند ولی برای فهم بسیاری از مباحث اعتقادی و دینی نیازمند به مقدمات فلسفی هستند.

کتابی که پیش روی شماست نتیجه تلاش مستمرشش ماهه در اوایل دهه ۸۰ است که در قالب ۴۰ گفتار و برای چهار واحد درسی در نظر گرفته شده است. قطع نظر از چند گفتار میانی کتاب که مختصری از مباحث معرفت شناسی است، بقیه دروس، مطابق مباحث متداولی است که در آثاری همچون نهایه الحکمه و بدایه الحکمه و البته با اندکی تغییر در ساختار، تدوین شده است.

از خوانندگان و اساتید محترم استدعا داریم هر نوع نکته و انتقادی که در این اثر ناقابل مشاهده کردند، از ما دریغ نفرمایند.

و آخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمین

مهدی زندیه

بهمن ماه / ۱۴۰۰